

УДК 001.4:796.386

Коваль О.П.
(Львів, Україна)

ТЕРМІНОТВІРНІ ПРОЦЕСИ У ПІДМОВІ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ

У статті висвітлені терміноtvірні процеси у підмові настільного тенісу. Проаналізовано 138 термінів та 20 ідіом із словами-термінами настільного тенісу. На основі запропонованої класифікації словотвірних типів термінів афіксацію, словоскладання та словосполучення визначено ключовими у появі нових термінів. Зокрема зазначено, що метафоризація є найпродуктивнішим механізмом появи нового значення.

Ключові слова: *термінологізація, афіксація, термінологічна деривація, абревіація, словоскладання, метафоризація.*

В статтє освещены процессы терминотворчества в языке настольного тенниса. Проанализированы 138 терминов и 20 идиом со словами-терминами настольного тенниса. На основании предложенной классификации словообразовательных типов терминов выделены аффиксация, словосложение и словосочетание как наиболее продуктивный способ терминообразования. В частности отмечено, что метафоризация является наиболее продуктивным способом появления нового значения.

Ключевые слова: *терминологизация, аффиксация, терминологическая деривация, аббревиация, словосложение, метафоризация.*

The article deals with the term formation processes in table tennis. 138 terms and 20 idioms concerning table tennis have been analyzed. The classification of word-forming types of terms shows affixation, composition and word combination as the most efficient way of term formation. In particular, metaphor is stressed to be efficient in forming a new meaning.

Key words: *term formation, affixation, terminological derivation, abbreviation, composition, metaphor.*

Спорт є одним із аспектів фізичної культури і специфічною формою загальної культури. Участь у міжнародних змаганнях та спілкування між спортсменами потребують знання спеціальної термінології. Розвиток міжнародних контактів, необхідність адекватного діалогу щодо організації та проведення змагань, чи вирішенні спірних питань у спорті ведуть до того, що проблеми пов'язані із термінологією спорту на даний момент залишаються актуальними.

Відзначимо, що англійська мова відіграє особливу роль у світі спорту, оскільки багато видів спорту зародились саме в англомовних країнах. Спортивні терміни використовуються не лише спортсменами, чи спеціалістами в галузі спорту у спортивних репортажах, коментарях, але й вболівальниками. З метою взаєморозуміння, точної передачі ін-

© Коваль О.П., 2011

формації, дослідження мови спорту, зокрема її термінологія заслуговує особливій увазі.

Предметом даного дослідження є англomовні спортивні терміни підмови настільного тенісу. Як засвідчують історичні факти зародження настільного тенісу, як спорту визнали ще на початку 1900 року, коли було проведено перше офіційне змагання, та створені правила. З Англії гра поширилась в Австро-Угорщину, а згодом у Німеччину. Вивчення системи спортивних термінів підмови настільного тенісу набуває особливого значення у сучасному світі.

Метою даної статті - проаналізувати шляхи творення термінів настільного тенісу, визначити основні продуктивні термінотвірні моделі, які є ключем до розуміння терміна [6:186].

Матеріалом дослідження слугували термінологічні словники спортивних термінів (див. список лексикографічних джерел) та 138 термінів настільного тенісу, 20 ідіом із словами-термінами настільного тенісу, матеріали інтернет-сайту Essential tennis instructions.com.

С.М. Єнікієва зазначає, що поява нового лексико-семантичного варіанту(ЛСВ), так само як і утворення нового слова, за своєю сутністю є номінативним актом і ґрунтується на співвіднесенні імені з денотатом [3: 142]. Механізмами семантичної модифікації є звуження і розширення значення, розвиток від більш конкретного до більш абстрактного, і навпаки додавання й опущення семантичних компонентів [4: 252]. Одним із основних способів збагачення словникового складу будь якої мови є словотворення, яке пов'язане із виникненням і використанням спортивних термінів. Словотворення, як зазначає Е.С. Кубрякова, є ланкою у мовній системі, що відповідає за формування позначень елементів зовнішнього та внутрішнього досвіду людини [8:223]. У термінології - термінотворення є відповідно способом збагачення, та її розвиток. Словотворення досліджували такі вчені як: Е.С. Кубрякова, С.М. Єнікієва, В.В. Виноградов, Н.М. Шанський, Н.Д. Арутюнова, Г. Марчанд та ін.. Відомо чимало досліджень вчених щодо способів творення термінів різних підмов: А.А.Реформатський, Б.Н. Головін, А.А. Санкіна, М.Д. Бонелік, В.П.Даниленко, Б.В. Штернгерц, Н.М. Ефендієва та інші.

Як зазначає Б.Н. Головін, головною одиницею термінології (найменшою її складовою) є слово. Тому концепція слова-терміна займає в термінології найважливіше місце [1: 30]. Однак необхідно зважати на те, що зберігаючи зовнішню оболонку слова, термін різниться з ним своїм змістом. При чому, на відміну від звичайного слова, яке позначається через зовнішню форму, у терміна апріорним є його зміст [6: 83], що відносить його до спеціальної лексики відповідної підмови. Як зазначає А.В. Суперанська, до спеціальної лексики відносяться усі лексичні засоби, які пов'язані із професійною діяльністю людини [6: 25]. До сфер професійної діяльності належать наука, техніка і виробництво; культура і спорт. В наукових термінах на перше місце виносимо зв'язок з поняттям, а в технічних та інших сферах – співвіднесеність із названим предметом. Термінологічна номінація завжди вторинна відносно загальної. Якщо у загальноповживаній мові майже усе названо, то у спеціальній постійно потрібні нові назви [6:88].

Так Е.С. Кубрякова стверджує, що із синхронної точки зору, «вторинні» висловлювання опираються на «первинні» притаманні в мові знаки про позначуваний предмет, тобто в оточенні готових знаків [8: 227]. Тому виробничі, спортивні та інші терміни (окрім наукових) семантично близькі до слів загальноповживаної лексики; при чому межа

між виробничими, спортивними та ін.. термінами та загально вживаними словами може бути проведена лише за допомогою семантичного аналізу [1: 15]. Л.Б. Ткачова розглядає термінологію як підсистему лексики, що забезпечує виконання спеціальної професійної комунікації на базі виробничо-технічної, наукової та соціально-управничої системи мови[7: 99]. Саме таке наближення до національної мови дає підстави зробити висновок, що термінотворенню притаманні такі ж принципи, що й для загальноновживаних одиниць. Існує низка класифікацій словотвірних типів термінів. Так, до морфемної структури слова А.С. Дяків пропонує таку класифікацію:

А. Терміни – кореневі слова:

1. корінна непохідна лексика (*ball, bat, drive*)

2. запозичена непохідна лексика

В. Похідна лексика:

1. терміни, утворені за допомогою суфіксації (*blocker, chopper*)

2. терміни, утворені за допомогою префіксації (*antispin*)

С. Терміни – складні слова (*backhand, penhold, backspin*)

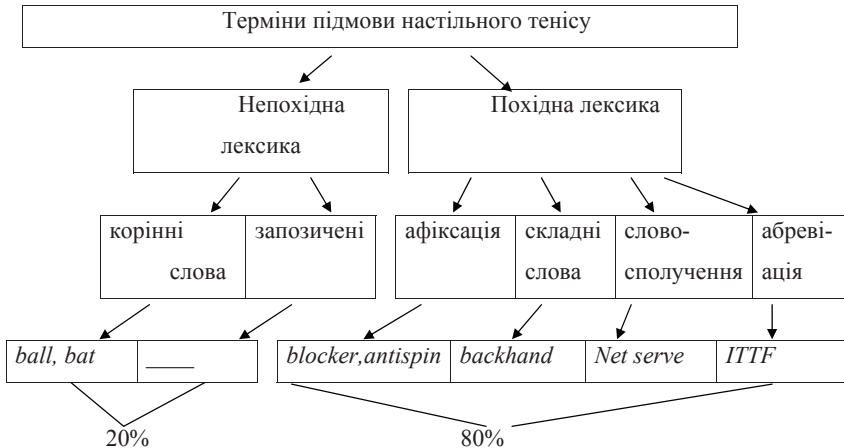
Д. Терміни-словосполучення (*Chinese racket, dead ball*)

Е. Терміни-абревіатури (*ITTF-International Table Tennis Federation*) [2:14].

Для ілюстративнішого сприйняття зобразимо вищезазначену класифікацію на такій схемі:

Таблиця №1

Непохідна та похідна термінологічна підмова настільного тенісу.

Як видно із наведеної таблиці класифікації, термінології настільного тенісу не властива запозичена лексика, а похідна лексика становить 80% відносно непохідної лише 20%. Це обумовлено як локальним зародженням, та виникненням даного виду спорту у Англії, так і тим, що термінологи - англісти рідко вдаються до запозичень (латинських,

грецьких тощо). Натомість у процесі термінотворення використовують внутрішні ресурси мови: скажімо надання нового термінологічного значення вже існуючим словам (*net, ball, table, drive, spin*) – термінологізація, що веде до полісемії. Такий спосіб В.Н. Телія пояснює, як «економність» мови, яка є однією із притаманних їй якостей. Економність змушує мову уникати великої кількості слів - прирощень, та повертає мовні одиниці у русло вторинної номінації – до переосмислення уже наявних у мові номінативних засобів [8: 132].

Іншим способом утворення нових термінів за рахунок внутрішніх ресурсів є утворення похідних слів (дериватів) від наявних термінів або загальнолексичних одиниць [2: 108].

Е.С. Кубрякова зазначає, що поділ слів на похідні та непохідні важливий для побудови системи словотвору, тому що він включає тільки похідні утворення [5: 49]. До непохідних відносно слова без афіксів, які не утворюють нових слів, тому вони не відносяться до словотвору. До непохідних у підмові настільного тенісу належать: (*ball, bat, paddle, deep, deuce, drive, late, lob, match, net, point, push, etc.*), які становлять незначну кількість серед термінів настільного тенісу. Найчисельнішу, та найважливішу у дослідженні групу посідає похідна лексика. Вона включає афіксальні утворення і складні слова, абрєвіатури і конвертовані одиниці, утворені без спеціального словотвірного елементу: *chop-to chop = підрізка-підрізати*, та усі інші вторинні словотвірні конструкції [5: 24].

Похідне завжди вторинне, оскільки утворене від чогось двоморфемного, у нього є похідна морфема (повнозначна) і модифікуюча її друга основа, або афікс (друга морфема). У словотворі перша - це похідна, а друга – дериваційний афікс [5: 28-30]. Наприклад у слові *chopper* виокремлюємо основу *chop + er* як дериваційний суфікс та *antispin – anti* як дериваційний префікс та *spin* як похідне слово (основа). В афіксації відбувається або включення вихідного знаку у клас знаків, позначеного афіксом, або уточнення цього знаку, за певними параметрами. Перше характерне для суфіксації, а друге - для префіксації.

У сучасній англійській мові суфікси імен можна поділити на 2 групи – одна з них включає вихідне слово у класі актантів, а друга – у класі абстрактних іменників. Додавання суфіксів із першої групи відносить мотивуючу основу до групи актантів – як виконавців та інструментів дії [8: 281].

Підтвердимо висловлене прикладами:

- *chop +er=chopper (захисник)*
- *block+er=blocker (блокер)*
- *hit+er=hitter (спортсмен, який добре б'є по м'ячу)*
- *loop+er=looper (нападаючий топсовик)*
- *receive+er=receiver (приймаючий подачу)*
- *serve+er=server (подаючий)*
- *defend+er=defender (захисник).*

Як бачимо із наведених вище прикладів, саме суфікс – *er* утворює нову терміноодиницю "той, хто виконує дію".

Інший суфікс – *ing* у поєднанні із дієслівною основою, як у словах: *ranking, rating* (оцінювання) позначає назву відповідної дії.

Суфікс –*ly* у терміні *early* (виконання удару, який здійснюється по м'ячу, щойно той відбився), передає описову функцію для виконання удару.

Отож, як засвідчують приклади, найпродуктивнішим суфіксом утворення термінів настільного тенісу є – *er*.

Поряд із суфіксальними моделями, зустрічаються і префіксальні (*default- дискваліфікація гравця; reglue-переклейка*). Так, префікс – *anti*, змінює вихідну основу і надає їй значення протилежного, зворотного-скерованого руху. У слові *anti-spin* – *анти-спін* (назва накладки для захисту, яка спрямована на зменшення(проти) високого оберту м'яча).

Префікс – *re* у словах *re-glue* – *переклеїти* (*переклейка*), *return* – *відбити* (*повернути м'яч*) має значення (*рух у реверсному напрямку*). Інколи префікс – *re* виконує функцію невідокремлюваного пасивного префікса, як скажімо у слові *receive* – *приймати удар*. Префікс – *de* передає негативне позначення на віддалення, усунення чогось. У слові *default* – *дискваліфікація гравця, яка веде до вилучення гравця із гри*.

Найменшу групу за нашими спостереженнями становлять суфіксально-префіксальні утворення, як от:

- *defender* – *захисник*
- *interval* – *перерва, тайм аут*
- *receiver* – *приймаючий подачу*
- *umpire* – *суддя*, тощо.

Наведімо деяку статистику. Із 138 проаналізованих слів-термінів способом афіксації створено 25 термінів, з них суфіксальним способом – 14, префіксальним – 7, суфіксально-префіксальним – 4. Отож, в афіксальному утворенні також переважають моделі із додаванням суфіксів, найпродуктивнішим з яких є – *er*.

Наступну за чисельністю групу складають терміни-композиції. Сюди відносимо слова складені з одного, або більше термінів.

Наприклад:

- *penhold*=*pen*+*hold* (*хватка пером*)
- *shakehand*=*shake*+*hand* (*Європейська хватка, що нагадує потиск руки*).

Як видно із наведених прикладів, два слова об'єднуються у новий термін, причому утворене складне слово набуває нового значення. Так у слові *penhold* акцент зроблено на тому, що спортсмен тримає ракетку, як ручку, звідси асоціативно виводимо його значення *хватка пером*. У поданих прикладах значення окремих слів складного слова лише спрямовують на пошук відповідного значення, проте прямо на нього не вказують. На відміну від згаданих слів, у слові *freehand* (*вільна рука, від ракетки*), об'єднуються два слова *free* і *hand*, значення яких не відрізняються від вихідного значення терміна.

Проаналізовані у статті складні терміни представлені різними конструкціями, найпоширенішою з яких, є конструкція N+N. Найчисельнішу групу становлять терміносполуки, представлені різними конструкціями, як: *A+N* (*Chinese racket-китайська ракетка*), *N+N* (*backhand chop- підрізка зліва*), *V+N* (*change ends- мінятися сторонами*), *PII+N* (*closed racket – закрита ракетка*), *PI+N* (*ranking event –рейтинговані змагання*), *Numc+N+N* (*five-ball attack- правило 5 ударів*), *Numo+N+N* (*third ball attack- гра в три м'ячі*) тощо.

Дослідниця Л.Б. Ткачова розрізняє зв'язні та вільні терміносполуки (далі ТС). Під зв'язними терміносполуками розуміє стійкі багатоконпонентні ТС, у яких неможлива субституція складових його елементів без порушення семантичної цілісності усієї сполуки. Наприклад: *dead ball* (*м'яч, який суперник не може відбити*), *drop shot* (*укорочений*

удар), *down-the-line* (по діагоналі). Серед терміноодиниць мають місце вільні терміносполуки, всередині яких можлива синонімічна субституція одного, або двох складових його елементів із збереженням семантичної цілісності усєї напуки і тотожності референта [7:40]. Наприклад:

- *Seemiller grip* = *American grip* (Американський захват)
- *Inverted rubber* = *reverse rubber* (гладка накладка).

Аналіз терміносполук показав, що найпродуктивнішим способом термінотворення є зв'язні багатоконпонентні терміносполуки, оскільки вільні терміносполуки ведуть до синонімії. Аналізуючи терміносполуки спостерігаємо, що у складі багатоконпонентних ТС виокремлюють терміни, які є основою для творення терміноодиниць, оскільки вони несуть у собі основне інформативне навантаження. Такого типу терміни Л.Б. Ткачова називає ядровими, або термінами-ядра [7: 45].

Наприклад:

- *Open racket* – *відкрита ракетка*.

Такий термін однозначний, утворений шляхом додавання уточнення, і складається із головного терміна *racket* – *ракетка*, та уточнюючого слова

open – *відкритий*, або:

- *Backhand chop* – *підрізка зліва*.

Цей термін також однозначний, утворений змішаним способом термінотворення і включає складне слово *backhand*– (*накат закритою стороною ракетки зліва*), як уточнюючий елемент, та ядровий термін *chop*– *підрізати*.

- *Ranking event*– *рейтингові змагання*.

Термін також утворений змішаним способом, і включає уточнююче слово *ranking*– *оцінювання*, *рейтинг*, утворене суфіксальним способом, із додаванням суфікса *–ing*, та основного терміна *event*– *змагання*.

Наведені терміни утворені шляхом метафоричного переносу загально вживаних слів *dead*–*мертвий*, *ta kill*– *вбивати*, та головних термінів *shot*– *удар*, *ta ball* – *м'яч*.

➤ *Kill shot* – *надзвичайно швидкий, сильний удар, що використовується для повернення коротких високих подач* (завершальний удар)

- *Dead ball* – *м'яч, який суперник не може відбити*.

Отже ядрові терміни стоять у постпозиції, що є характерним для підмови настільного тенісу [7: 48].

Аналіз багатоконпонентних термінів дає підстави зробити висновок про те, що вони складають найбільшу групу, та є найпродуктивнішими. Адже саме зв'язні терміносполуки є моно семантичними, легко утворюються шляхом простого приєднання терміноелементів та передають складні поняття [7: 51].

Абревіація, як показує практичний матеріал, є найменш продуктивний спосіб термінотворення у підмові настільного тенісу, оскільки із проаналізованих 138 слів, тільки 2 слова утворені цим способом:

➤ *USATT* (*United States Table Tennis Association*)– *Американська асоціація з настільного тенісу*

➤ *ITTF* (*International Table Tennis Federation*)– *Міжнародна федерація з настільного тенісу*.

Зазначимо, що термінології настільного тенісу притаманна ініціальна абревіація, коли скорочена форма утворюється лише за першими буквами компонентів терміносполуки.

Найпродуктивнішим способом творення термінів у підмові настільного тенісу є метафора. Так, нове значення слова *chop- підрізати* (*вдаряти по м'ячу знизу, щоб перекинути його через стіл*), сформувалось на базі основного значення слова – *рубати* (*різати на шматки гострим предметом*). У даному випадку спостерігаємо розвиток значення від конкретного *chop- рубати* до більш абстрактного *chop- підрізати*.

Семантична умотивованість метафори у слові *backhand-накат закритою стороною ракетки*, ґрунтується на асоціації із задньою (закритою) стороною руки. Це символізує удар, при виконанні якого задня (тильна) сторона руки направлено до суперника. Як бачимо із застосуванням метафори, як механізму семантичної деривації з'являються нові відтінки значень.

Вторинний номінації властивий спосіб переосмислення, що проявляється у фразеологічних об'єднаннях слів, ідіом – повністю переосмислених слів [8: 146].

Утворення ідіом - це процес певним чином зворотній процесу утворення нових значень: він наближений до явища спрощення, а не лексичної номінації. Тому його слід розглядати як специфічний підтип непрямой номінації, оскільки для компонентів ідіом, поряд із дериваційною опосередкованістю змісту, характерна лише колективна спрямованість на дійсність кожного із них [8: 154]. Як стверджує А.В. Суперанська, ідіоми поряд із фразеологізмами слугують просторічними еквівалентами наукових термінів [6: 71]. Наприклад слово *ball-м'яч*, зустрічається у наступних ідіомах:

➤ *Be on the ball* – бути компетентним у, розбиратись у чомусь

We need someone who's really on the ball to head the fund-raising campaign (Нам потрібна людина, яка вміє організувати кампанію по збору грошей [9: 486].

➤ *Start the ball rolling* – розпочати діяльність

Let's start the ball rolling by calling on our first speaker – Даваймо розпочнемо нашу роботу, і запросимо до слова першого доповідача [9: 264].

➤ *That's the way the ball bounces* – «таке життя» (ситуація на яку ми не маємо впливу).

He didn't get the prize he expected, but never mind – that's the way the ball bounces- Він не завоював приз, як очікувалося, але нічого не вдієш – таке життя [9: 708].

➤ *Whole new ball game* – кардинальні зміни

E-mail and text messaging have made communication a whole new ball game – Електронна пошта та текстові повідомлення кардинально змінили способи передачі інформації. [9: 775]

У наведених прикладах слово *ball* не використовується як термін на позначення спортивного інвентаря, а у поєднанні із певними одиницями виступає як професійна говірка - відома як ненормована форма існування спеціальних мовних засобів [6: 71]. Отож, під ідіомами розуміємо фразеологізми з повною втратою внутрішньої форми. Пояснити як склалося значення ідіом - складна етимологічна проблема. Практично ідіоми не можливо дослівно перекласти на іншу мову, в ній лише можна відшукати ідіому-відповідник, або перекласти вільним словосполученням (див. приклади вище). За результатами дослідження зробимо наступні висновки. У статті розглянуто і проаналізовано найпродуктивніші способи термінотворення характерні для підмови настільного тенісу:

1. Термінологічна деривація - найпродуктивніший спосіб термінотворення.

2. Словоскладання та афіксація складають другу за чисельністю групу у термінотворенні, як способах термінотворення.

3. Термінотворення шляхом аббревіації та конверсії не є поширеним.
 4. Найпродуктивнішим механізмом появи нового значення терміна є метафоризація.
 5. Термінотворення у підмові настільного тенісу здійснюється ресурсами власної мови, оскільки запозичення не притаманні появі нових термінів у підмові настільного тенісу.
6. Цікавим та перспективним для подальшого дослідження є непряма номінація, яка представлена фразеологізмами та ідіомами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебник. – М.: «Высшая школа», 1987.-103с.
2. Дяков А.С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти/ А.С. Дяков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2000 – 218с.
3. Єнікєєва С.М. Синергетичні аспекти семантичної деривації (на матеріалі сучасної англійської мови) // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2007. – 140-144с.
4. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – 306с.
5. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование / Отв.ред. К.Е. Майтинская. – М.: Наука, 1965. – 76с.
6. Суперанская А.В. Общая терминология:Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; Отв.ред. Т.Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1989. – 243с.
7. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии /Омский политехн. Ин-т., Под ред. И.В. Арнольд – Томск.: Изд-во Томск. Ун-та, 1987. – 198с.
8. Уфимцева А.А. Языковая номинация. Виды наименования /[А.А. Уфимцева, Э.С. Азнаурова, В.Н. Телия, Е.С.Кубрякова]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.:Наука, 1977. – 358с.
9. Dictionary of American idioms / Richard A. Spears. Ph.D/ Edited by The Mc Graw Hill Company Inc. – USA 2005 – 1098p.
10. Dictionary of Sports and Games Terminology/Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010 – 188p.